

SALGIN HASTALIKLARA YÖNELİK KOMPLO TEORİSİ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ¹

Yalcın KARAGÖZ ²

Mustafa FİLİZ ³

Yusuf KARAŞİN ⁴

Öz

Bu çalışmanın amacı, salgın hastalıklara yönelik komplo teorisi ölçeğinin geliştirilmesidir. Bu doğrultuda İstanbul ilinin Bayrampaşa, Gaziosmanpaşa ve Eyüpsultan ilçelerinde ikamet eden 269 kişi çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Katılımcılardan çevrimiçi anket ile veri toplanmıştır. Ölçek geliştirme sürecinde, ilk olarak 21 maddeden oluşan taslak ölçek oluşturulmuştur. Uzman görüşü ve pilot çalışma aşamasından sonra 2 madde ölçekten çıkarılmıştır. Kalan 19 madde ile anket oluşturularak, örnekleme uygulanmıştır. Verilere ilk olarak açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonrasında 19 maddeli ve 2 faktörden oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu aşamadan sonra belirlenen yapıya doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Elde edilen modelin verilere mükemmel uyum sağladığı belirlenmiştir. Geliştirilen ölçeğin, salgın hastalıklara yönelik komplo teorisi algısını ölçmek için kullanılabileceğine karar verilmiştir. Komplo teorileri gibi yanlış bilgilendirme veya yanlış algılar, toplumun sağlık konularına yaklaşımını etkileyebilir ve önemli halk sağlığı stratejilerinin etkisini azaltabilir. Bu nedenle, salgın hastalıklara yönelik doğru alguları belirlemek ve ölçmek için güvenilir bir ölçek geliştirmek, doğru bilgilendirme ve etkili müdahalelerin sağlanmasında kritik bir adımdır.

Anahtar Kelimeler : Salgın Hastalık, Komplo Teorisi, Ölçek Geliştirme, Tutum Ölçeği

JEL Sınıflandırması: I10, I19.

¹ Çalışma kapsamında Artvin Çoruh Üniversitesi Etik Kurul'dan 05.03.2023 tarih ve E.18457941-050.99.83665 sayılı Etik Kurul izni alınmıştır.

² Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, yalcinkaragoz@duzce.edu.tr, ORCID:0000-0001-5642-6498.

³ Öğr. Gör. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi, mustafa2108@artvin.edu.tr, ORCID:0000-0002-7445-5361.

⁴ Öğr. Gör., İstanbul Gedik Üniversitesi, Gedik Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, yusuf.karasin@gedik.edu.tr, ORCID:0000-0002-4594-9290.

Atıf/Citation (APA 6):

Karagöz, Y., Filiz, M., & Karasın, Y. (2024). Salgın hastalıklara yönelik komplo teorisi ölçeğinin geliştirilmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 522–537. <http://doi.org/10.25287/ohuiibf.1413337>

DEVELOPMENT OF THE EPIDEMIC CONSPIRACY THEORIES SCALE

Abstract

The purpose of this study is to develop a conspiracy theory scale regarding epidemic diseases. In this context, 269 individuals residing in the districts of Bayrampaşa, Gaziosmanpaşa, and Eyüpsultan in Istanbul province were included in the study. Data were collected from participants through an online survey. In the process of scale development, initially, a draft scale consisting of 21 items was created. Two items were removed from the scale after expert opinion and pilot study phases. With the remaining 19 items, a survey was constructed and applied to the sample. Exploratory factor analysis was initially applied to the data. Following the analysis, a structure consisting of 19 items and 2 factors emerged. Confirmatory factor analysis was then applied to the identified structure. It was determined that the obtained model fit the data perfectly. It was decided that the developed scale could be used to measure the perception of conspiracy theories regarding epidemic diseases. Misinformation or misperceptions such as conspiracy theories can influence the community's approach to health issues and undermine the effectiveness of significant public health strategies. Therefore, developing a reliable scale to identify and measure correct perceptions regarding epidemic diseases is a critical step in ensuring accurate information and effective interventions.

Keywords : Epidemic, Conspiracy Theory, Scale Development, Attitude Scale.

JEL Classification : I10, I19.

GİRİŞ

Son yıllarda, pandemi gibi küresel sağlık krizlerinin artışıyla birlikte, salgın hastalıklarla ilgili komplo teorilerinin ortaya çıkması önemli bir endişe kaynağı haline gelmiştir. Bu teoriler, genellikle yanlış bilgi ve güvensizlik tarafından beslenir ve halk sağlığına yanıt ve müdahaleleri etkileyebilir. Salgın hastalıklara ilişkin komplo teorilerinin yaygınlığını ve niteliğini anlamak, etkili iletişim stratejileri ve halk sağlığı politikası geliştirme açısından önemlidir.

Salgın hastalıkların yaygın olduğu dönemlerde, halkın bu tür olaylara ilişkin algıları ve inançları önemli bir rol oynar (Morse, 1995). Komplo teorileri, bu algıların ve inançların bir yönünü oluşturabilir ve toplumun sağlık konularına yaklaşımını etkileyebilir (Douglas ve Sutton, 2015). Bu bağlamda, bu çalışma aracılığıyla geliştirilen ölçekte, salgın hastalıklara yönelik komplo teorisi algısını ölçmek için güvenilir ve geçerli bir araç üzerine odaklanılmaktadır. Bu ölçeğin kullanılması, toplumun sağlık konularına yönelik algısını anlamak, halk sağlığı stratejileri geliştirmek ve salgın hastalıklarla mücadelede daha etkili önlemler almak için önemli bir adım olabilir. Salgın hastalıklara yönelik komplo teorisi ölçeğinin geliştirilmesi hem akademik hem de uygulamaya yönelik bir öneme sahiptir.

Salgın hastalık, belirli bir bölgede veya toplumda normalden daha yüksek bir oranda görülen ve hızla yayılan bulaşıcı bir hastalık durumunu tanımlar. Bu hastalıklar, genellikle virüsler, bakteriler veya parazitler gibi mikroorganizmalar tarafından meydana gelir ve insanlar arasında doğrudan temas veya hava yoluyla kolayca yayılabilir. Salgınlar, halk sağlığı açısından ciddi tehditler oluşturabilir, sağlık sistemlerini zorlayabilir ve toplumsal etkileri olabilir. Salgın hastalıkların kontrol altına alınması genellikle hızlı tanı, etkili izolasyon ve karantina önlemleri, aşılama ve hijyen uygulamalarını içeren kapsamlı bir müdahale gerektirir (Morse, 1995).

Komplo teorileri, genellikle karmaşık olayları açıklamak için öne sürülen ancak genellikle azınlık veya gizli bir grup tarafından organize edilen gizli bir planı iddia eden spekülatif açıklamalardır. Bu teoriler genellikle hiçbir bilimsel veya mantıksal temele dayanmaz ve kanıtlanması zor veya imkânsız iddiaları içerebilir. Komplo teorileri, toplumda yaygın olarak kabul edilen gerçekleri sorgulamak ve güvensizlik ve paranoya yaymak için de kullanılabilir (Douglas ve Sutton, 2015).

Pandemi, genellikle bir virüs veya başka bir patojenin geniş bir coğrafi bölge veya dünya çapında yayılmasıdır. Tıp literatüründe, pandemi bir hastalığın yayılma alanının coğrafi olarak belirlenmemiş olması ve geniş bir nüfusu etkilemesi durumunda kullanılır. Bu tür olaylar, hastalığın hızla yayılmasına ve uluslararası toplumun dikkatini çekmesine neden olur (Heymann ve Rodier, 2001) Pandemiye örnek olarak, 1918 İspanyol gribi ve KOVİD-19 salgını verilebilir.

Bu çalışma, ilk olarak konuyla ilgili mevcut durum hakkında kısa bir bilgilendirme sunarak başlamaktadır. Daha sonra, çalışmada kullanılan yöntemler ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Bulgular bölümünde, verilerin analiz edilmesiyle elde edilen bilgiler detaylı bir şekilde paylaşılmıştır. Son olarak, bu bulguların ışığında çalışmanın sonucu ve nihai değerlendirmesi sunulmuştur.

I. LİTERATÜR

Komplo teorilerinin neden ortaya çıktığı, nasıl benimsendiğine dair teorik olarak çeşitli dayanaklar bulunmaktadır. Bu konuda araştırmalara bakıldığında zaman genel anlamda iki önemli faktörün öne çıktığı görülmektedir (England, 2019; Downey vd., 2020; Slavković ve Slavkovic, 2020). Birinci olarak, komplo teorilerine neden inanıldığını anlamak için psikolojik ve sosyolojik bir bakış açısı gereklidir. İnsanların güvensizlik duyguları, kontrol eksikliği hissi ve belirsizlikle başa çıkma isteği, komplo teorilerine inanma eğilimini artırabilir. Ayrıca, sosyal medyanın ve diğer iletişim araçlarının etkisi de bu eğilimi güçlendirebilir (Slavković ve Slavkovic, 2020). İkinci olarak, komplo teorilerinin felsefi ve teorik temelleri de incelenmelidir. Bu teoriler genellikle güç dengesizliği, hegemonya, ideoloji ve manipülasyon gibi kavramlarla ilişkilendirilir. Örneğin, bazı kişiler veya gruplar, belirli bir salgını başlatarak veya kontrol altına alarak kendi çıkarlarını korumaya veya güçlerini artırmaya çalışabilirler (England, 2019; Downey vd., 2020).

Salgın hastalıklar, belirli bir zaman aralığında (kısa veya uzun dönem olabilmektedir) belirli bir bölgeyi (lokal veya global olabilmektedir) kapsayan, doğal felaketler derecesinde etkisi olan çoğunlukla virüsler aracılığıyla bulaşan hastalıklara verilen isimdir (Geçer, 2020). Tarihin belli dönemlerinde belirli zaman aralıklarında salgın hastalıklar insanlık tarihinde yerini almıştır. Bu hastalıklar kuş gribi, İspanyol gribi, H1N1, veba, kolera, ebola, zika, KOVİD-19 vb. isimlerle adlandırılmış olup çeşitli biçimlerde görülmüştür (Morris, 2011; Qiu vd., 2017; Geçer, 2020). Salgın hastalıkların doğal yollarla üreyebileceği gibi çeşitli müdahaleler sonucunda biyolojik silah olarak da üretilebileceği yönünde çeşitli fikirler bir grup bireyler tarafından benimsenmektedir. Bu benimseme de komplo teorileri şeklinde olmaktadır (Morris, 2011). İşte tam da bu noktada bu teorilerin detayına girmeden önce komplo teorileri hakkında bilgi vermekte yarar görülmektedir.

Komplo teorileriyle ilgili olarak pek çok tanımlama literatürde bulunmaktadır. Bu tanımlamalardan birisi Wang ve Kim (2021) tarafından yapılmıştır. Bu tanım komplo teorileri kavramını, bir duruma ilişkin temel nedenin genel olarak yasadışı ve gizli bir biçimde gerçekleşen ortak amaç doğrultusunda beraber hareket eden birden fazla aktör tarafından meydana geldiğine inanılan yanlış inanışlara ilişkin kümeler şeklinde ele alınmaktadır. Komplo teorileri, “mit”ler, yanlış inançlar, yanlış bilgi ve söylentiler kümesidir (Uscinski, 2018). Komplo teorileri, damgalanmış bilgi olarak adlandırılmaktadır (Barkun, 2015). Uscinski (2018) komplo teorilerine farklı bir açıdan yaklaşmış ve komplo teorilerini, zayıfların güce karşı kullandıkları muhalefet aracı olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamaya göre güçlü olan, komplo kurmaya ihtiyaç duymamaktadır. Özetle komplo teorileri, önemli olay ve koşulları güçlü grupların gizli ve kötü niyetli eylemleri olarak tanımlanmaktadır (Sunstein ve Vermaule, 2008; Egorova vd., 2020; Douglas, 2021; Luo ve Jia, 2021; Ejaz vd., 2021; Stoica ve Umbres, 2021; Serani, 2022).

Komplo teorilerinin çeşitli dayanakları mevcuttur. Bu dayanaklar da sosyal ve politik söylemler içermektedir. Komplo teorileri aslında çok uzun süredir varlığını sürdürmesine rağmen bu duruma duyulan ilginin 2000 ve sonrası yıllarda daha çok arttığı görülmektedir (Uscinski, 2018; Douglas ve Sutton, 2023). Komplo teorilerine inanma durumunu etkileyen faktörler; sosyal faktörler, psikolojik faktörler, epistemik faktörler, demografik faktörler, varoluşsal faktörler, politik faktörler ve ideolojilerdir (Douglas vd., 2019; Buturoiu vd., 2021). Komplo teorileri ile ahlaki durum arasında bir etkileşim söz

konusudur (Van Prooijen ve Jostmann, 2013). Komplo teorilerine olan inanç belirsizlik ortamlarında yükselmektedir. Kriz anında deneyimlenen korku, belirsizlik ve kontrolden çıkmış olma hissiyle gelen duygular komplo teorisindeki algıyı arttırmaktadır. Komplo teorilerine ulaşmak özellikle internette sonradan çok daha kolaylaşmıştır (Van Prooijen & Douglas, 2017; Cinelli vd., 2022). Sosyal medya kullanımı arttıkça komplo teorilerine duyulan inanç artmaktadır. Bu durumun tam tersi de doğrudur (Enders vd., 2021). Bu durum komplo teorisinin farklı bir bakış açısını oluşturmaktadır.

21.yy'ın başlangıcı kabul edilen 2000'li yıllarda Birleşik Krallıkta Prenses Diana'nın ölümü, ABD'de 11 Eylül saldırıları, ABD'de George Bush'un çekişmeli seçimi ve ABD Başkanı olarak Barack Obama'nın seçilmesi, iklim değişikliği gibi olayların yaşanması komplo teorilerine duyulan inancı arttırmaktadır. Bu gibi olaylardan sonra bilim insanlarının bu konuya önem vermeye başladığı görülmüştür (Goertzel, 1994; Rääkkä, 2009; Douglas ve Sutton, 2015; Uscinski, 2018; Douglas vd., 2019; Van Prooijen vd., 2022).

Komplo teorileri ile ilgili akademik camiada kısıtlı sayıda çalışmalar bulunmaktadır (Sunstein ve Vermaale, 2008). Bu çalışmalar içerisinde yer alan genel komplo teorisi ölçeği 2013 yılında Brotherton vd., (2013) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte 15 madde yer almaktadır. Brotherton vd. (2013) tarafından alana kazandırılan çalışmada her biri 3 maddeden oluşan 5 boyut, toplamda 15 maddeden meydana gelen bir ölçek geliştirilmişken bu çalışma kapsamında geliştirilen ölçekte 2 boyut 19 maddeden oluşan bir ölçüm aracı alana kazandırılmıştır. Brotherton vd.(2013)'nin çalışmasında genel komplo teorisine yönelik ifadeler yer verilirken bu çalışma kapsamında komplo teorileri salgın hastalık kapsamında incelenmiştir. Bu iki durum bu çalışmanın Brotherton vd. (2013)'nin çalışmasından farklı yönünü ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın Brotherton vd. (2013)'nin çalışmasıyla benzer yönü ise; her iki çalışma kapsamında da komplo teorilerine ilişkin ölçüm aracının geliştirilmesidir. 384 kişinin örneklem olarak seçilip, bu kişilerin komplo teorilerinin gerçeklik algısının ölçümü amaçlandığı çalışma Goertzel (1994) tarafından alana kazandırılmıştır. Çalışmada ortaya çıkan sonuç, 10 komplo teorisinden birçoğunun düşük oranla da olsa doğru olabileceğiyle birlikte, bir komplo teorisine inanan bireyin diğer komplo teorisini de inanma düzeyinin yüksek olmasıdır. Swami'nin (2012) çalışmasında Malezya'da Yahudilere yönelik ortaya atılan komplo teorileri incelenmiştir. Çalışma 2 basamaktan oluşmaktadır. İlk basamakta genel Yahudi komplo teorisine ilişkin olarak 368 kişiye ulaşılmış ve tek boyutta genel bir Yahudi komplo teorisi olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmanın ikinci basamağında ise Yahudi komplo teorisi, genel komplocu düşünce ve ideolojik tutum açılarından ele alınmıştır. Sonuç olarak, Malezya'da Yahudi komplo teorisinin psikolojik bağlamda olduğu tespit edilmiştir. Douglas vd., (2017) tarafından yapılan çalışmada, komplo teorilerinin ortaya çıkışını etkileyen faktörler ile bu teorilerin birey üzerindeki etkisinin hangi yönde olduğu incelenmiştir. Komplo teorilerinin popüleritesini arttıran faktörlerin; kişinin çevresini anlaması, güvende hissetmek ve çevre üzerinde kontrol sahibi olmak ve olumlu bir imaj sürdürmek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, komplo teorilerinin insanın motivasyonunu arttıran bir unsur olmadığı, bireylere komplo teorilerinin çekici geldiği tespit edilmiştir.

Tüm dünyada çok kısa sürede pandemi haline gelen KOVİD-19 hakkında çeşitli komplo teorileri mevcuttur. Bu teoriler genel olarak; KOVİD-19 laboratuvar ortamında oluşturulmuş bir biyolojik silahtır, KOVİD-19 yapay bir hastalıktır, KOVİD-19 bir aldatmacadan ibarettir şeklinde sıralanmaktadır (Douglas, 2021). KOVİD-19 komplo teorileri ile ilgili çeşitli çalışmalar literatürde mevcuttur. Pummerer vd., (2022) tarafından literatürde yer alan çalışma 1213 kişilik grubu örneklem olarak gerçekleştirilmiştir. KOVİD-19 komplo teorilerine inanma düzeyi ile hükümete güven düzeyi arasındaki ilişki negatif yönlüdür. KOVİD-19 komplo inancı ile sosyal mesafe duyarlılığı arasındaki ilişkinin ortaya konmasının amaçlandığı çalışma Bierwiazzonek vd., (2020) tarafından alana kazandırılmıştır. 403 kişinin örneklem kapsamına alındığı çalışmada çıkan sonuç, KOVİD-19 komplo teorisi inancının sosyal mesafe duyarlılığını negatif yönde etkilediği şeklindedir. KOVİD-19 aşılardan ilgili çeşitli komplo teorileri mevcuttur. Türkiye'de de KOVİD-19 ile mücadelede aşılardan uygulanmıştır. Uygulanan bu aşılardan karşı olan, yapılmaması gerektiğini söyleyen, bu iddiaları ortaya atarken de aşının genetik kodlarda değişiklik meydana getirdiğini, insan bedenine yerleştirilmesi planlanan mikroçipler için aşının bir ön hazırlık olduğunu, aşılardan cenin dokusu içerdiğini savunan belli bir grup bulunmaktadır (Değer, 2022). KOVİD-19 ile ilgili komplo teorilerinin aşı karşıtlığı ile doğrusal bir ilişkisi mevcuttur. KOVİD-19 komplo teorisine inanan bireylerin geliştirilen KOVİD-19 aşılardan karşı olumsuz tutumları yer almaktadır (Değer, 2022; Karagöz vd., 2022).

Bu çalışmaya benzer olarak önceki çalışmalarda, Akyüz (2021) bireylerin sosyal medya kullanımı ve komplo teorilerine inanma arasındaki ilişkiyi analiz etmiş, bireylerin daha çok internet ve sosyal medyadan bilgiye maruz kaldığını göstermiştir. Tunçer ve Tam (2022) ise yanlış bilgilere ve komplo teorilerine eğilimin olduğunu belirlemiş, bu durumun sosyal medya güvenini azalttığını ortaya koymuştur. Akyol ve Atlı (2023) ise üniversite öğrencilerinin KOVİD-19 komplo teorilerine inanç düzeylerini, korku ve politik eğilimlerle ilişkisini incelemiştir, sonuçlar bu öğrencilerin komplo teorilerine ortalamanın üzerinde inandıklarını ve KOVİD-19 korkusu ile komplo teorileri arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Önceki çalışmalarda ise genellikle bireylerin komplo teorilerine inanma eğilimleri, sosyal medya kullanımı ve politik eğilimler arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmalar genellikle geniş kapsamlı sosyal medya analizlerine ve anketlere dayanmıştır. Ancak bu çalışma, özel bir ölçek geliştirerek, katılımcıların komplo teorilerine inanç düzeylerini daha doğrudan ve ölçülebilir bir şekilde değerlendirmiştir. Bu nedenle, bu çalışma önceliklere göre daha spesifik ve kapsamlı bir ölçüm aracı sunmaktadır.

Aralık 2019’da ilk olarak Çin’in Wuhan kentinde görülen ve çok kısa bir süre içerisinde tüm dünyada görülen salgın hastalık anlamına gelen pandemiye dönüşen KOVİD-19 hastalığı ilerleyen dönemlerde dünyada farklı salgın hastalıklarının görülebileceğine duyulan inancı arttırmıştır. Bu durumlarla ilgili olarak genel bir salgın hastalıklara yönelik komplo teorileri ölçeğinin literatürde kazandırılması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

II. YÖNTEM

II.I. Araştırmanın Önemi

Salgın hastalıkların yaygın olduğu dönemlerde, halkın bu tür olaylara ilişkin algıları ve inançları önemli bir rol oynar. Komplo teorileri, bu algıların ve inançların bir yönünü oluşturabilir ve toplumun sağlık konularına yaklaşımını etkileyebilir. Bu bağlamda, bu çalışma aracılığıyla geliştirilen ölçek, salgın hastalıklara yönelik komplo teorisi algısını ölçmek için güvenilir ve geçerli bir araç sunmaktadır. Bu ölçeğin kullanılması, toplumun sağlık konularına yönelik algısını anlamak, halk sağlığı stratejileri geliştirmek ve salgın hastalıklarla mücadelede daha etkili önlemler almak için önemli bir adım olabilir. Ayrıca, bu çalışma, ölçek geliştirme sürecini detaylı bir şekilde açıklamakta ve bu alanda ileri araştırmaların önünü açmaktadır.

II.II. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’nin mega kenti konumunda bulunan İstanbul ilinin Bayrampaşa, Gaziosmanpaşa ve Eyüpsultan ilçelerinde yaşamlarını sürdüren 18 yaş ve üstünde yer alan bütün yetişkinler oluşturmaktadır. Söz konusu ilçelerin tercih edilmesindeki sebepler, tüm ilçelere erişimin zaman ve maliyet açısından zor olması ve bu üç ilçenin araştırmacılar açısından erişimin kolay olmasıdır. Araştırmanın örneklemini ise gönüllü katılım sağlayan 269 kişi oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde olasılığa dayanmayan örneklem yöntemlerinden amaçlı örneklem tekniği tercih edilmiştir. Araştırma kapsamına alınan katılımcılara 01.04.2023-15.05.2023 tarihleri arasında ulaşılmıştır. Araştırmada 1 adet ölçek kullanılmış ve ölçekte 19 soru mevcuttur. Örneklem büyüklüğünü belirlemede çeşitli kriterlere bulunmaktadır. Bunlardan biri de ölçek sorularının 5 veya 10 katı büyüklükteki bir örneklem sayısına ulaşılmış olması örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir (Bryman ve Cramer, 2001). Ayrıca ölçek geliştirme çalışmalarında 260 ve üzeri örneklem sayısı örneklem büyüklüğü için yeterlidir (Karagöz, 2021). Bu çalışmada hem 260’tan fazla örneklem sayısına ulaşılmış hem de ölçek sorularının 5 veya 10 katının üstünde örneklem grubuna ulaşılmıştır. Bu iki ölçüte göre, araştırmanın örneklem kütlesi yeterlidir.

II.III. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Yapılan derinlemesine analiz kapsamında; yapay hastalık algısı ve sağlık hizmetine güvensizlik faktörleri salgın hastalıklara yönelik komplo teorilerinde etkili olan faktörler olarak belirlenmiştir. Bu etkili olan faktörler ile yapısal ilişkilerin ortaya konması amaçlanarak bu araştırmadaki kavramsal model meydana getirilmiştir. Ölçek alt boyutları isimlendirilirken maddeleri en iyi şekilde açıklayan ifadeler ele alınmıştır.

II.IV. Ölçeğin Oluşturulma Süreci

Araştırma da ölçeğin formatı literatürde referans tutularak oluşturulmuştur. Buna göre; Goertzel (1994)'den 1 ve 2.madde, Swami (2012)'den 4, 5 ve 7. madde, Brotherton vd., (2013)'den 9, 10, 11 ve 12. madde, Uscinski (2018)'den 3 ve 8.sorular, Douglas (2021)'dan 19, 20 ve 21.madde, Cinelli vd., (2022)'den 13 ve 14.madde, Pummerer vd, (2022)'den 18. madde ve son olarak Douglas ve Sutton (2023)'dan 15, 16 ve 17.maddeler alınmıştır. Söz konusu araştırmalar, ayrıntılı olarak incelenmiştir. Buna göre bir konuda komplo teorilerine inanılmasını neden olan veya kolaylaştıran faktörler belirlenmiştir. Bu faktörlerden hareketle ölçek maddeleri oluşturulmuştur.

II.V. Verilerin Toplanma Süreci

Veriler çevrimiçi anket yöntemiyle toplanmıştır. Google forma aktarılan anketin linki WhatsApp uygulaması üzerinden paylaşılmıştır. Anketin başında katılımcıların araştırmaya gönüllü olarak katıldıklarını ifade eden bir soru sorulmuştur. Bu yolla katılımcıların aydınlatılmış onamları alınarak araştırmada gönüllü olmaları sağlanmıştır.

II.VI. Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Araştırma kapsamındaki veriler toplandıktan sonra geçilen aşama analiz aşamasıdır. Faktör analizleri yapılmadan önce verilerin normallik değerleri ele alınmıştır. Elde edilen verilerde normallik değerleri olarak çarpıklık ve basıklığa ilişkin değerler göz önünde bulundurulmuştur. Yapılan analiz sonucunda maddelerin, çarpıklık ve basıklık değerlerinin (-1,015/+2,175) normal sınırlar içerisinde dağılım gösterdiği görülmüştür (Tabachnick ve Fidell, 2001). Verilere yönelik açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Son olarak ölçek ve alt boyutlarının AVE, CR ve Cronbach Alpha katsayısı incelenmiştir. Analiz için istatistik paket programlarından yararlanılmıştır. Bu paket programlar IBM SPSS ve AMOS'tur. Kullanılan bu paket programlar ile verilere açıklayıcı (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır.

III. BULGULAR

III.I. Araştırmaya Katılım Sağlayan Bireylerin Demografik Verileri

Araştırmaya toplamda 269 birey katılmıştır. Katılımcıların %53,9'u (n:145) kadın ve %46,1'i (n:124) erkek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların %14,9'u (n:40) 18-30 yaş arasında, %48,7'si (n:131) 31-40 yaş arasında, %28,6'sı (n:77) 41-50 yaş arasında ve %7,8'i (n:21) 51 yaş ve üstü olduğu görülmüştür. Son olarak katılımcıların %47,9'u (n:129) evli ve %52,1'i (n:140) bekar olduğu tespit edilmiştir.

III.II. Ölçeğin Kapsam Geçerliliği ve Pilot Çalışma

Literatüre kazandırılması amaçlanan ölçek ile ilgili kavramsal yapının oluşturulması ilk aşamadır. Oluşturulan bu kavramsal yapı için literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu aşamadan sonra

araştırmacılar tarafından 21 maddelik bir soru havuzunun oluşmasının uygun olacağına kanaat getirilmiştir.

Soru havuzuna alınan ifadelerdeki hataları görmek, yazım ve imla hatalarını belirlemek, ölçeğin katılımcılar tarafından yanlış anlaşılacak yönlerinin ortaya konulup düzeltilmesi için konu ile teorik altyapıya sahip olan 10 uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Bu uzmanlardan 6'sı eğitim fakültesinde hizmet sunan akademik personel, 2'si beşerî ilimler üzerinde hizmet sunan akademik personel, 2'si ise işletme fakültesinde hizmet sunan akademik personeldir.

Kapsam geçerliliğini değerlendirmek amacıyla, uzmanlar arası anlaşmayı incelemek için Lawshe tekniği kullanılmıştır. Ölçek maddelerinin anlaşılır olması ve hedef kitleye uygunluğu gibi ön çalışmalardan elde edilen uzman görüşlerinin uyumu veya uyumsuzluğu, aynı zamanda kapsam veya yapı geçerliliği için bir tahmin aracı olarak kullanılmaktadır (Yurdugül, 2005). Uzmanların değerlendirmeleri sonucunda uygulanan Lawshe Tekniği ile hesaplanan kapsam geçerlik oranı 1.00'dir. Bu bulgu, Veneziano ve Hooper (1997) tarafından tabloya dönüştürülen $\alpha=,05$ anlamlılık düzeyindeki kapsam geçerliliği oranını yeterli kılmaktadır (Yurdugül, 2005)

Uzman görüşünden sonra kalan maddeler, 20 kişilik bir pilot çalışma grubuna uygulanmıştır. Tüm bu aşamalardan sonra ölçekte yer alan 2 madde ölçekten çıkarılmıştır. Böylece havuzdaki madde sayısı 19'a düşürülmüştür. 19 maddeden oluşan taslak ölçeğe test yeniden test güvenilirliğinin ortaya konması için 25 kişiye 3 haftalık zaman periyodunda ulaşılmıştır. Yapılan uygulama sonucunda Pearson korelasyon katsayısının ,82 ($r=,82$) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum da istatistiki olarak birinci ve ikinci uygulama arasında çok kuvvetli (çok yüksek) pozitif korelasyon mevcut olduğunu göstermektedir. Tüm aşamaların ardından ölçek 269 kişilik hedef kitleye uygulanmıştır.

III.III. Ölçeğin Yapı Geçerliliğine İlişkin Bulgular

İstatistik paket programı olan IBM SPSS aracılığıyla soru havuzu içerisinde yer alan ifadeler faktör analizine tabii tutulmuştur. Bunun sonucunda da ifadelere ilişkin faktör yükleri belirlenmiştir. de Winter vd., (2009) faktör yükünün ,50 ve üstü olması gerektiğini savunmuştur. Çalışmada bu ölçüt dikkate alınmıştır. Bu açıdan faktör yükü ,50'nin altında olan KT7 ve KT14 nolu maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ortaya konan Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) bulguları aşağıda bulunan Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Açıklayıcı Faktör Analizine İlişkin Değerler

Faktörler	Ölçek İfadeleri	Bulunan Faktör Yükleri	Ort.	Standart Sapma	Açıklanan Varyans Oran (%)
Yapay Hastalık Algısı	KT1: Salgına neden olan virüslerin laboratuvar ortamında üretildiğini düşünüyorum	,77	2,88	1,29	46,01
	KT2: Dünyayı yöneten grup salgın hastalıkları üreterek dünya üzerindeki kontrolünü artırmaktadır	,86	2,70	1,36	
	KT3: Salgın hastalık günümüz teknolojisi ile çok rahat üretilebilir	,60	4,04	1,11	
	KT4:Salgın hastalıklar ile dünya nüfusunun azaltılması istenmektedir	,86	2,93	1,39	
	KT5:Salgın hastalıklar ile ülkelerin ekonomisi çökertilmeye çalışılıyor	,87	2,83	1,34	
	KT6:Salgın hastalıklar sömürgeci devletlerin yeni sömürü biçimidir	,86	2,86	1,37	
	KT8:Salgın hastalıkların varlığı bazı devletlerin ekonomik olarak gelişmesine katkıda bulunur	,6	3,17	1,34	
	KT9:Salgın hastalıklarla toplumun ruh halinin bozulması amaçlanmaktadır	,82	2,72	1,39	
	KT10:Salgın hastalıklar dünya tarihindeki yaşanan savaşların biyolojik halidir	,86	3,19	1,30	
	KT11:Salgın hastalıklar büyük ilaç firmaları tarafından bilinçli olarak üretilmektedir.	,81	2,60	1,30	
	KT12:Salgın hastalıkların gelişmiş ülkelerde yaygın olmaması yapay olarak üretildiğinin göstergesidir	,73	2,31	1,26	
	KT13:Salgın hastalıkların üretilmesinde Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kuruluşların da payı bulunmaktadır	,68	2,27	1,30	
	KT17:Salgın hastalıklar sonrası geliştirilen aşı ve ilaçlar ile insanlar üzerinde bilimsel araştırmalar yapılmaktadır	,66	2,93	1,31	
KT21:Salgın hastalık, toplumları kontrol aracıdır.	74	2,61	1,36		
Sağlık Hizmetine Güvensizlik	KT15:Salgın hastalıkların azaltılması için geliştirilen aşılardan etkisi yoktur	,75	2,10	1,16	22,54
	KT16:Salgın hastalıkların önlenmesi için geliştirilen aşılardan yararlı olduğunu düşünmüyorum	,71	2,23	1,24	
	KT18:Salgın hastalık, basit bir hastalığın abartılmış şeklidir.	,76	2,09	1,22	
	KT19:Salgın hastalık, hiçbir önlem almadan da geçer.	,81	1,75	1,08	
	KT20:Salgın hastalık, bize anlatıldığı gibi abartılı değildir.	,86	1,86	1,09	
Değerlendirme Kriterleri Açıklanan Varyans Toplamı: 68,55 Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Uygunluk Ölçeği: ,96 Yaklaşık Ki-Kare: 4596,18 Bartlett Küresellik Testi: ,00 Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Döndürme Yöntemi: Varimax Açıklanan Varyans Oranı: 68,55					

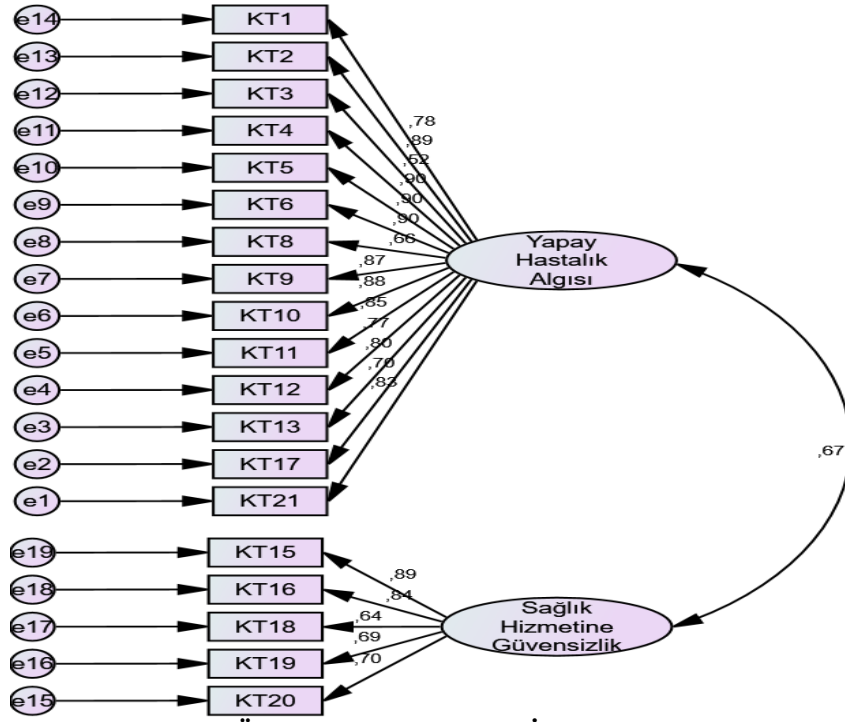
Tablo 1 incelendiğinde istatistiki olarak tespit edilen Kaiser- Meyer- Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO)'a ilişkin değer ,96 olduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen KMO değeri ,80 $\leq$ α <1,00 aralığında değer aldığı için sonuç mükemmel olarak yorumlanmaktadır. Bu değer yüksek çıkmasıyla birlikte çalışma kapsamında ulaşılan örneklem sayısının yeterli olduğuna kanaat getirilmiştir. Bu sonucun yanı sıra Barlett testine ilişkin değer de p<,05 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum da Barlett testi sonucunun istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Böylece elde edilen verilerin çoklu normal dağılım şeklinde ele alındığını tespit edilmiştir. Elde edilen her iki bulgu bağlamında değerlendirildiğinde verilerin faktör analizi için uygun olduğu ve ulaşılan örneklemin yeterli olduğu tespit edilmiştir. İfadelere yüklenen faktör yük değerinin ,30 ve üzerinde bir değer alması yeterli olarak yorumlanmaktadır. Analizde en düşük tespit edilen faktör yük değeri ,60'tır. Toplam varyansın %68,55'sinin açıklandığı tespit edilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda ölçeğin 2 boyut ve 19 ifadeden oluştuğu tespit edilmiştir. Faktörlere altında toplanan ifadeleri en iyi açıklayacak şekilde "Yapay Hastalık Algısı" ve "Sağlık Hizmetlerine Güvensizlik" isimleri verilmiştir.

Worthington ve Whittaker (2006) aynı örneklem üzerinde AFA ve DFA yapıldığında verinin yapısının deneysel olarak ortaya konacağını ileri sürmüşlerdir. Bu ölçütten hareketle aynı örnekleme hem AFA hem de DFA yapılmıştır. Bu durumu esas alıp geliştirilen ölçeklere (Başbağ ve Kayıncı, 2011; Kışla, 2016; Wang vd., 2024; Debowska vd., 2024; Anand vd., 2024) literatürde rastlanmaktadır

Bu bölümde, literatüre kazandırılması hedeflenen ölçeğe DFA, IBM AMOS paket programı aracılığıyla uygulanmıştır. Uygulama nedeni, varsayılan modele verilerin uyum derecesinin tespitinin sağlanmasıdır. Bu duruma ilişkin diyagram Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. Ölçek Modeli ve Uyum İyiliği Sonuçları

Tablo 2. Araştırmaya Ait Model Uyumu Sonuçları

Kabul Edilebilir Uyum İndeksleri	CMIN/df (χ^2/sd)	IFI	CFI	SRMR	RMSEA	GFI
Hesaplanan Uyum İndeksleri	3,70	,91	,91	,05	,06	,91

$\chi^2/sd < 5$, IFI $> .90$, GFI, CFI $> .90$ ve RMSEA, SRMR $< .08$ değerleri uyum indekslerinin kabul edilebilir değerleridir (Munro, 2005; Schumacher ve Lomax, 2010; Hooper vd., 2008).

Tablo 2’de yer alan uyum indeksleri değerleri incelemeye alındığında model uyumunun (model fit) istatistiki olarak uyumun iyi olduğu görülmektedir. Verilerin modele iyi uyum sağladığı görüldüğünden dolayı istatistiki olarak modelin yapı geçerliliğinin olduğu istatistiki olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3’te İyileştirilmiş ölçüm modeline ilişkin DFA sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3. İyileştirilmiş Ölçüm Modeline İlişkin DFA Sonuçları

Faktörler	İfade	Faktör Yükleri	T değeri	p	AVE	CR
Yapay Hastalık Algısı	KT1	,78	15,35	***	,66	,90
	KT2	,89	19,04	***		
	KT3	,52	9,00	***		
	KT4	,90	19,48	***		
	KT5	,90	19,57	***		
	KT6	,90	19,41	***		
	KT8	,66	12,25	***		
	KT9	,87	18,22	***		
	KT10	,88	18,63	***		
	KT11	,85	17,57	***		
	KT12	,77	15,01	***		
	KT13	,80	16,01	***		
	KT17	,70	13,19	***		
	KT21	,83				
Sağlık Hizmetine Güvensizlik	KT15	,89	13,22	***	,58	,72
	KT16	,84	12,69	***		
	KT18	,64	9,78	***		
	KT19	,69	10,52	***		
	KT20	,70				

Regresyon değerleri aracılığıyla gözlenen değişkenlerin, gizli değişkenleri tahmin etme gücünü, yani faktör yüklenimleri belirlenir. Tablo 3’te ele alınan her ikili ilişki için hesaplanan “p” değerlerinin ,001’den daha az değer aldığı görülmektedir. Bu da verilerin faktör yüklenimleri için istatistiki olarak önemli olduğunu göstermektedir. p değerlerinin istatistiki olarak anlamlı çıkmış olması maddelerin faktörlere doğru yüklendiğinin göstergesidir. Bu durumun yanı sıra istatistiki olarak tespit edilen standardize edilmiş regresyon katsayılarının ,52 ve daha büyük olması gizli değişkenleri tahmin etme gücünün, bir başka deyişle her bir maddenin faktör yüklenimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

AVE değerinin ,50’den, CR değerinin ise ,60’tan daha yüksek bir değer alması durumlarında uyum geçerliliği sağlanmaktadır (Hair vd., 2010). Tablo 3’te hesaplanan AVE değeri ,58 ve üstü, CR değeri de ,72 ve üzeri olduğundan model uyum geçerliliğini sağlamaktadır.

Ölçek ve alt boyutlarına ilişkin birleşim ve ayırma geçerliliğini test etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Korelasyon Analizi Bulguları

		Yapay Hastalık Algısı	Sağlık Hizmetine Güvensizlik	Tüm Ölçek
Yapay Hastalık Algısı	Pearson Correlation	1	,605**	,821**
	Sig. (2-tailed)		,000	,000
	N	269	269	269
Sağlık Hizmetine Güvensizlik	Pearson Correlation	,605**	1	,755**
	Sig. (2-tailed)	,000		,000
	N	269	269	269
Tüm Ölçek	Pearson Correlation	,821**	,755**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	
	N	269	269	269

**p<0.01

Tablo 4’e göre korelasyon analizinde, yapay hastalık algısı ile sağlık hizmetine güvensizlik arasındaki ilişki yüksek ($r=0,605^{**}$), aynı şekilde yapay hastalık algısı ile tüm ölçek arasındaki ilişki de güçlü ($r=0,821^{**}$). Sağlık hizmetine güvensizlik ile tüm ölçek arasındaki korelasyon da pozitif ve yüksektir ($r=0,755^{**}$). Bu sonuçlar, yapay hastalık algısı, sağlık hizmetine güvensizlik ve tüm ölçek arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Özellikle, tüm ölçek ile yapay hastalık algısı arasındaki ilişkinin diğer ilişkilerden daha güçlü olduğu belirlenmiştir. Birleşim ve ayırma geçerliliği açısından, ölçekler arasında ilişkili olduğu (birleşim geçerliliği) ve farklı konseptleri ölçtükleri (ayırma geçerliliği) sonucuna varılabilir.

Ölçek ve alt boyutlarının güvenilirlik düzeyini incelemek amacıyla Cronbach Alpha katsayısı incelenmiştir. Buna göre elde edilen bulgular tablo 5’te paylaşılmıştır.

Tablo 5. Ölçeğe İlişkin Güvenilirlik Katsayıları

Faktör	İfade Sayısı	Güvenilirlik Katsayıları
Tüm Ölçek	19	,96
1.Faktör: Yapay Hastalık Algısı Faktörü	14	,96
2.Faktör: Sağlık Hizmetine Güvensizlik Faktörü	5	,87

Tablo 5 incelendiğinde ölçeğin tümü, yapay hastalık algısı ve sağlık hizmetine güvensizlik faktörlerinin tamamındaki Cronbach Alpha katsayısının $,80 \leq \alpha < 1,00$ arasında olduğu görülmektedir. Bu durum ölçeğin ve alt faktörlerin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Ayrıca benzeşim ve ayrışım geçerliliğini sağlayabilmek için son olarak faktörler arası korelasyon analizi yapılmış ve korelasyon katsayısının ,236 ($p < ,05$) olarak saptanmıştır. Buna göre modelin, uyum geçerliliği, benzeşim ve ayrışım geçerliliği yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Komplo teorileri ile ilgili olarak literatürde bir ön yargının olduğu gerçeği var olsa da özellikle son 20 yıllık süreçte komplo teorileri ile ilgili konuların literatürde yer aldığını görmek mümkündür. Bu durum, bilim dünyasında komplo teorisi diye bir kavramın gerçeklik payı olabileceğinin göstergesi olarak nitelendirilebilir. Literatürde yer alan çalışmalarda pek çok siyasi ve sosyal olayın komplo teorisi bağlamında incelendiğini görmek mümkündür (Goertzel, 1994; Räikkä, 2009; Douglas & Sutton, 2015; Uscinski, 2018; Douglas ve ark., 2019; Van Prooijen ve ark., 2022). Genel komplo teorisini değerlendirmek amacıyla Brotherton ve ark., (2013) tarafından genel komplo teorisi ölçeği geliştirilmiştir. Ölçekte, ifadelerin belli bir zümrenin tüm gücü elinde bulundurma isteği, uluslararası güçlerin genel hâkimiyet kurma isteği yönünde olduğunu görmek mümkündür. Ayrıca sağlık hususunda da komplo teorilerinin son dönemlerde daha çok gündeme geldiği görülmektedir.

Pummerer ve ark., (2022), Bierwiazczonk vd., (2020), Değer, (2022), Karagöz vd., (2022) gibi çalışmalarda çeşitli araştırmacılar tarafından KOVİD-19 komplo teorilerine ilişkin bulgular literatüre kazandırılmıştır. KOVİD-19 komplo teorilerine inancın sosyal mesafe farkındalığını azalttığı, KOVİD-19 komplo teorilerine inancın aşırı reddini tetiklediği özellikle vurgulanmıştır.

Bu çalışmada da salgın hastalıklara yönelik komplo teorisi algısının “Yapay Hastalık Algısı” ve “Sağlık Hizmetine Güvensizlik” boyutları altında 19 ifade ile geliştirilmiştir. Hızlı Sayar ve ark., (2020) tarafından alana kazandırılan 18 soruluk 4 boyutlu ölçekten oluşan çalışma ile bu çalışmanın benzer yönleri bulunmaktadır. Bu benzerlikler salgın hastalıkların insanların kaygı durumlarını arttırmak ve ekonomik yönden yıpratmak için ortaya konduğu yönündedir.

Dünyada son yıllarda olası salgın hastalıkların ortaya çıkma ihtimali geçmiş dönemlere nazaran çok daha yüksek durumdadır. Teknolojideki hızlı gelişim, değişim ve dönüşüm, belli azınlık grubun dünyayı yönetme isteği, daha çok ekonomik özgürlük içerisinde olmak gibi etkenlerin olması bu durumun sebepleri içerisinde yer almaktadır. Bu durum komplo teorisi üretmenin ötesine geçmiş, bu yönde inancı olan kişilerin sayısı günden güne artış göstermiştir. Bu durumdan hareketle, genel salgın hastalıklara yönelik olarak geliştirilen ve toplumun bu konudaki görüşlerini psikometrik olarak ölçen bir ölçüm aracına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmanın da ana motive kaynağını bu durum oluşturmaktadır. Geliştirilen ölçek 18 yaş üstü bireylerin salgın hastalıklara yönelik eğilimlerini değerlendirmek amacıyla kullanılabilir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da çeşitli kısıtlar bulunmaktadır. Ölçek değerlendirilirken bu kısıtların göz önünde tutulması, daha doğru sonuçlar vereceği öngörülmektedir.

Örneklem İlişkin Kısıtlar: Araştırmanın örneklemini oluşturan kişiler sadece İstanbul'un belirli ilçelerinden seçilmiştir. Bu, sonuçların genelleştirilebilirliğini sınırlayabilir. Diğer bölgelerden katılımcıların dahil edilmesi çalışmanın kapsamını genişletebilir ve sonuçların daha genel geçerlilik kazanmasını sağlayabilir.

Anket Yöntemiyle Toplanan Verilerin Kısıtları: Verilerin çevrimiçi anket yöntemiyle toplanması, katılımcıların cevaplarını etkileyebilir. Bazı katılımcılar bu tür anketlere yanıt verme eğiliminde olmayabilir veya internete erişimleri sınırlı olabilir. Bu durum, örneklemin temsiliyetini etkileyebilir.

Çalışmanın Sınırlılıkları: Çalışma, belirli bir zaman diliminde belirli bir bölgedeki yetişkin nüfusa odaklanmıştır. Bu durum, zaman ve mekân açısından sınırlı bir bakış açısı sunabilir. Ayrıca, çalışmanın belirli bir dönemde gerçekleştirilmiş olması, sonuçların zamanla değişebileceği gerçeğini göz ardı edebilir.

KAYNAKÇA

- Akyol, E., & Abdullah, A. T. L. İ. (2023). Beliefs of Turkish university students in COVID-19 conspiracy theories: The role of fear of COVID-19 and political orientation. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(37), 37-51.
- Akyüz, S. S. (2021). Koronavirüs komplo teorileri: Dezenformasyon ve politik kimliklerin komplocu düşünüşe etkisi. *İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar II*, 57, 86.
- Anand, A., Doll, J., & Ray, P. (2024). Drowning in silence: a scale development and validation of quiet quitting and quiet firing. *International Journal of Organizational Analysis*, 32(4), 721-743. <https://doi.org/10.1108/IJOA-01-2023-3600>
- Barkun, M. (2015). Conspiracy theories as stigmatized knowledge. *Diogenes*, 62(3-4), 114-120. <https://doi.org/10.1177/0392192116669288>
- Başbay, A. & Kağnıcı, D. Y. (2011). Çokkültürlü Yeterlik Algıları Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(161),199-212.
- Bierwiazzonek, K., Kunst, J. R., & Pich, O. (2020). Belief in COVID-19 conspiracy theories reduces social distancing over time. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 12(4), 1270-1285. <https://doi.org/10.1111/aphw.12223>
- Brotherton, R., French, C. C., & Pickering, A. D. (2013). Measuring belief in conspiracy theories: The generic conspiracist beliefs scale. *Frontiers in psychology*, 4, 279. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00279>
- Bryman, A., & Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for windows: A guide for social scientists*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203471548>
- Buturoiu, R., Udrea, G., Oprea, D. A., & Corbu, N. (2021). Who Believes in Conspiracy Theories about the COVID-19 Pandemic in Romania? An Analysis of Conspiracy Theories Believers' Profiles. *Societies*, 11(4), 138. <https://doi.org/10.3390/soc11040138>
- Cinelli, M., Etta, G., Avalle, M., Quattrociochi, A., Di Marco, N., Valensise, C., ... & Quattrociochi, W. (2022). Conspiracy theories and social media platforms. *Current Opinion in Psychology*, 101407. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101407>
- de Winter, J.C., Dodou, D., & Wieringa, P.A. (2009). Exploratory Factor Analysis With Small Sample Sizes. *Multivariate Behavioral Research*, 44, 147 - 181.
- Debowska, A., Boduszek, D., Ochman, M., Hrapkowicz, T., Gaweda, M., Pondel, A., & Horeczy, B. (2024). Brain Fog Scale (BFS): scale development and validation. *Personality and Individual Differences*, 216, 112427,1-6. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2023.112427>.
- Değer, K.(2022) Koronavirüs Pandemi Döneminde Aşı Karşıtlığı Sosyal Medya ve Komplo Teorileri. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2022(58), 123-138. <https://doi.org/10.47998/ikad.1070190>
- Douglas, K. M. (2021). Are conspiracy theories harmless?. *The Spanish journal of psychology*, 24, e13. <https://doi.org/10.17/SJP.2021.10>
- Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2011). Does it take one to know one? Endorsement of conspiracy theories is influenced by personal willingness to conspire. *British Journal of Social Psychology*, 50(3), 544-552. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.2010.02018.x>

- Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2015). Climate change: Why the conspiracy theories are dangerous. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 71(2), 98-106. <https://doi.org/10.1177/009634021557190>
- Douglas, K. M., & Sutton, R. M. (2023). What are conspiracy theories? A definitional approach to their correlates, consequences, and communication. *Annual review of psychology*, 74, 271-298. <https://doi.org/10.1146/annurev-psysch-032420-031329>
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., & Cichocka, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current directions in psychological science*, 26(6), 538-542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., & Deravi, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Political psychology*, 40, 3-35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Downey, L., Lawrence, E., Pyles, M., & Lee, D. (2020). Power, hegemony, and world society theory: A critical evaluation. *Socius*, 6, 2378023120920059.
- Egorova, M. S., Parshikova, O. V., Chertkova, Y. D., Staroverov, V. M., & Mitina, O. V. (2020). COVID-19: belief in conspiracy theories and the need for quarantine. *Psychology in Russia: State of the Art*, 13(4), 2-25.
- Ejaz, W., Ittefaq, M., Seo, H., & Naz, F. (2021). Factors associated with the belief in COVID-19 related conspiracy theories in Pakistan. *Health, Risk & Society*, 23(3-4), 162-178. <https://doi.org/10.1080/13698575.2021.1929865>
- Enders, A. M., Uscinski, J. E., Seelig, M. I., Klofstad, C. A., Wuchty, S., Funchion, J. R., ... & Stoler, J. (2021). The relationship between social media use and beliefs in conspiracy theories and misinformation. *Political behavior*, 1-24. <https://doi.org/10.1007/s11109-021-09734-6>
- England, C. (2019). Hegemony, Ideology, Governmentality: Theorizing State Power after Weber.
- Geçer, E. (2020). Salgın Hastalıklar, Kültürel Psikoloji ve Politika: Yerel Bir Yaklaşım. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(3), 550-567. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.750289>
- Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political psychology*, 731-742. <https://doi.org/10.2307/3791630>
- Hair, J. J. F. Black, W. C. Babin, B. C., & Anderson, R. E. (2010). Multivariate Data Analysis. International Encyclopedia of Statistical Science. Springer, Berlin, Heidelberg
- Heymann DL, Rodier GR. (2001). WHO Operational Support Team to the Global Outbreak Alert and Response Network. Hot spots in a wired world: WHO surveillance of emerging and re-emerging infectious diseases. *Lancet Infect Dis*. Dec;1(5):345-53. doi: 10.1016/S1473-3099(01)00148-7. PMID: 11871807.
- Hızlı Sayar, G., Ünübol, H., Tutgun Ünal, A., & Tarhan, N. (2020). Salgın hastalık kaygı ölçeği: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12, 382-397. <https://doi.org/10.18863/pgy.803145>
- Hooper, D., Coughlan, J., & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic journal of business research methods*, 6(1), pp53-60
- Karagöz, Y. (2021). SPSS ve AMOS uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karagöz, Y., Yalman, F., & Karaşin, Y. (2022). COVID-19'a Yönelik Komplo Teorilerinin Aşırı Tereddüdüne Etkisi: Aşırı Tutumunun Aracı Rolü. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 19-31.
- Kışla, T. (2016). Uzaktan Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(1), 258-271.
- Luo, X., & Jia, H. (2021). When scientific literacy meets nationalism: Exploring the underlying factors in the Chinese public's belief in COVID-19 conspiracy theories. *Chinese Journal of Communication*, 1-23. <https://doi.org/10.1080/17544750.2021.1954963>
- Morris Jr, J. G. (2011). Cholera—modern pandemic disease of ancient lineage. *Emerging infectious diseases*, 17(11), 2099. <https://doi.org/10.3201/eid1711.111109>
- Morse SS. Factors in the emergence of infectious diseases. *Emerg Infect Dis*. 1995 Jan-Mar;1(1):7-15. doi: 10.3201/eid0101.950102. PMID: 8903148; PMCID: PMC2626828.
- Munro, B. H. (2005). Statistical methods for health care research (Vol. 1). lippincott williams & wilkins.
- Pummerer, L., Böhm, R., Lilleholt, L., Winter, K., Zettler, I., & Sassenberg, K. (2022). Conspiracy theories and their societal effects during the COVID-19 pandemic. *Social Psychological and Personality Science*, 13(1), 49-59. <https://doi.org/10.1177/19485506211000217>
- Qiu, W., Rutherford, S., Mao, A., & Chu, C. (2017). The pandemic and its impacts. *Health, culture and society*, 9, 1-11. <https://doi.org/10.5195/hcs.2017.221>

- Räikkä, J. (2009). On political conspiracy theories. *Journal of Political Philosophy*, 17(2), 185-201. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2007.00300.x>
- Schumacher, R. E., & Lomax, R. G. (2010). A beginners guide to structural equation modeling: SEM. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates
- Serani, D. (2022). The Covid pandemic enters the ballot box: The impact of conspiracy theories on Italians' voting behaviour during the COVID-19 crisis. *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica*, 1-18. <https://doi.org/10.1017/ipo.2021.56>
- Slavković, A., & Slavkovic, V. (2020). Mechanisms of action of conspiracy theories. *Psihijatrija danas*, 52, 141-149.
- Stoica, C. A., & Umbreş, R. (2021). Suspicious minds in times of crisis: determinants of Romanians' beliefs in COVID-19 conspiracy theories. *European Societies*, 23(sup1), S246-S261. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1823450>
- Sunstein, C. R., & Vermeule, A. (2008). Conspiracy theories.
- Swami, V. (2012). Social psychological origins of conspiracy theories: The case of the Jewish conspiracy theory in Malaysia. *Frontiers in Psychology*, 3, 280. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00280>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). Using multivariate statistics. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Tunçer, S., & Tam, M. S. (2022). The KOVID-19 infodemic: Misinformation about health on social media in Istanbul. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (40), 340-358.
- Uscinski, J. E. (2018). The study of conspiracy theories. *Argumenta*, 3(2), 233-245. <https://doi.org/10.23811/53.arg2017.usc>
- Van Prooijen, J. W., & Douglas, K. M. (2017). Conspiracy theories as part of history: The role of societal crisis situations. *Memory studies*, 10(3), 323-333. <https://doi.org/10.1177/1750698017701615>
- Van Prooijen, J. W., & Jostmann, N. B. (2013). Belief in conspiracy theories: The influence of uncertainty and perceived morality. *European Journal of Social Psychology*, 43(1), 109-115. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1922>
- Van Prooijen, J. W., Spadaro, G., & Wang, H. (2022). Suspicion of institutions: How distrust and conspiracy theories deteriorate social relationships. *Current opinion in psychology*, 43, 65-69. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.06.013>
- Veneziano, L. and Hooper, J. (1997). A method for quantifying content validity of healthrelated questionnaires. *American Journal of Health Behavior*, 21: 67-70.
- Wang, J., & Kim, S. (2021). The paradox of conspiracy theory: The positive impact of beliefs in conspiracy theories on preventive actions and vaccination intentions during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(22), 11825. <https://doi.org/10.3390/ijerph182211825>
- Wang, P., Li, K., Du, Q., & Wang, J. (2024). Customer experience in AI-enabled products: Scale development and validation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103578,1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2023.103578>.
- Worthington, R. L. & Whittaker, T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, 34(6), 806-838. <https://doi.org/10.1177/0011000006288127>
- Yurdugül, H. (2005). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması. XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli.

EK: SALGIN HASTALIKLARA YÖNELİK KOMPLO TEORİSİ ÖLÇEĞİ

No	İfadeler	1	2	3	4	5
	1:Kesinlikle Katılmıyorum 2:Katılmıyorum 3:Kararsızım 4:Katılıyorum 5:Kesinlikle Katılıyorum Birinci Boyut: Yapay Hastalık Algısı (1-14 arası maddeler) İkinci Boyut: Sağlık Hizmetine Güvensizlik (15-19 arası maddeler)					
1	Salgına neden olan virüslerin laboratuvar ortamında üretildiğini düşünüyorum					
2	Dünyayı yöneten grup salgın hastalıkları üreterek dünya üzerindeki kontrolünü artırmaktadır					
3	Salgın hastalık günümüz teknolojisi ile çok rahat üretilebilir					
4	Salgın hastalıklar ile dünya nüfusunun azaltılması istenmektedir					
5	Salgın hastalıklar ile ülkelerin ekonomisi çökertilmeye çalışılıyor					
6	Salgın hastalıklar sömürgeci devletlerin yeni sömürü biçimidir					
7	Salgın hastalıkların varlığı bazı devletlerin ekonomik olarak gelişmesine katkıda bulunur					
8	Salgın hastalıklarla toplumun ruh halinin bozulması amaçlanmaktadır					
9	Salgın hastalıklar dünya tarihindeki yaşanan savaşların biyolojik halidir					
10	Salgın hastalıklar büyük ilaç firmaları tarafından bilinçli olarak üretilmektedir.					
11	Salgın hastalıkların gelişmiş ülkelerde yaygın olmaması yapay olarak üretildiğinin göstergesidir					
12	Salgın hastalıkların üretilmesinde Dünya Bankası ve Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kuruluşların da payı bulunmaktadır					
13	Salgın hastalıklar sonrası geliştirilen aşı ve ilaçlar ile insanlar üzerinde bilimsel araştırmalar yapılmaktadır					
14	Salgın hastalık, toplumları kontrol aracıdır.					
15	Salgın hastalıkların azaltılması için geliştirilen aşılardan etkisi yoktur					
16	Salgın hastalıkların önlenmesi için geliştirilen aşılardan yararlı olduğunu düşünmüyorum					
17	Salgın hastalık, basit bir hastalığın abartılmış şeklidir.					
18	Salgın hastalık, hiçbir önlem almadan da geçer.					
19	Salgın hastalık, bize anlatıldığı gibi abartılı değildir.					

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Çalışma kapsamında xxx Üniversitesi Etik Kurul Başkanlığından 05.03.2023 tarih ve E.18457941-050.99.83665 sayılı Etik Kurul izni alınmıştır.

Yazar Katkıları : Yazarlar araştırmanın tüm sürecinde eşit katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı : Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Ethics Statement : The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, ÖHÜİBF Journal does not have any responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.

Within the scope of the study, Ethics Committee permission was received from xxx University Ethics Committee Presidency, dated 05.03.2023 and numbered E.18457941-050.99.83665.

Author Contributions : The authors contributed equally throughout the entire process of the research.

Conflict of Interest : There is no conflict of interest between the authors.
